

Előszó a magyar kiadáshoz

Kissé különös érzés fog el, ha arra gondolok, hogy ez a doktori disszertáció, amelyet azzal a tudattal írtam meg, hogy majd két magasabb rangú egyetemi oktató olvassa és bírálja el Londonban, most egy sokkal szélesebb és magyar olvasóközönséghez jut el. Nem mintha szégyellném, amit hat évvel ezelőtt írtam, de most látom, hogy a megfogalmazás módja és stílusa, amely az intézményes tudományművelés követelményrendszeréhez igazodott, milyen kevéssé képes visszaadni életemnek mindmáig valószínűleg legfontosabb tapasztalatát.

Rendkívüli, bár mélyen felkavaró élmény egy másik nép életében részt venni, még ha időlegesen történik is ez, és remélem, hogy valamelyest érzékeltetni tudom a magyar olvasóval ennek az élménynek felvillanyozó hatását.

Öröm is ugyanakkor ez a publikáció, mert hiszem, hogy az itt elmondott történet – egy különálló kultúrának és életmódnak a fennmaradásáról a kommunista rendszer negyvenévnyi üldöztetése közepette – tanulságos történet, és talán előadása sem teljesen szokványos. Magyarországon a cigányokról szóló legtöbb publikáció a „cigánykérdés” eszméjéből indul ki, vagyis elfogadja a többségi társadalom látásmódját, amely számára a cigányok mint különálló etnikus csoport léte valóban „kérdést” vet föl. Minthogy tizenöt hónapig roma nyelvet beszélő cigányok között éltem 1984–86-ban, én a cigányok szemszögéből írtam könyvet, és onnan nézve, ha egyáltalán „kérdés” merül fel, az a „gázskérdés”. Magam azonban sem cigány, sem a cigányok szószólója nem vagyok, így hát „kivülről” is írtam a történetet, egy mind a cigányok, mind a magyarok világához képest kívülálló perspektívájából. A magyar olvasó ezeknek a nézőpontoknak a kombinációját és egymás mellé állítását találhatja a dolgozat sajátos jellegzetességének.

A történet fővonalai világosak: a harangosi cigányok *de facto* proletarizálódáson mentek keresztül a második világháborút követő két évtizedben. Történetesen egybevágott ez az MSZMP politikai programjával, amely a cigányoknak a munkásosztályba történő asszimilációját hirdette meg. A harangosi cigányok azonban korántsem váltak a munkásosztály osztályöntudattal bíró tagjaivá, miként az MSZMP remélte, hanem megőriztek egy különálló, nem osztályjellegű identitást. Azon a képességen alapult ez, hogy továbbra is el tudták képzelni: életükben nem az a tény számít igazán, hogy hétfőtől péntekig szocialista bérekért dolgoznak, hanem az a döntő, hogy szabadidejüket lókereskedéssel, énekléssel, ivászáttal és a cigánytársaikkal való testvériség ápolásával tölthetik, em-

beri létüket tehát otthonaikban és közösségükben találják meg, nem pedig a munkahelyen.

Harangos története több szempontból egyedi, de az effajta monográfia hitelessége pontosan a részletekben és a különösségben rejlik. Mindenesetre az eseményeken túl, amelyeket leírok, alapvető mondandója ennek a műnek az, hogy van lehetőség olyan emberek gondolatainak és érzéseinek a megértésére, akiknek a viselkedése a kívülálló számára „vadnak”, felfoghatatlannak vagy egyszerűen ostobának látszik. Amikor élni kezdtem egy cigányközösségben, az első lecke, amit megtanultam, az volt, hogy óvatosan járjak el, sokáig figyeljek, mielőtt megszólalok, és mindig, de mindig abból induljak ki, hogy ha nem értek meg valamilyen cselekedetet, ez az én – orvosolásra szoruló – fogyatékságom és nem az ő „butaságuk” vagy értetlenségük következménye. Az elmúlt három évben Kelet-Európában rengeteg elképzelést ötlöttek ki cigánycsoportok számára vagy velük együtt, de közülük csak kevés épít a cigány társadalomszervezet és kultúra természetének akár csak valamelyes megértésére. Emiatt tragikusan ismétlik pontosan ugyanazokat a hibákat és újratermelik ugyanazokat a káros társadalmi jelenségeket, mint a kommunista rendszerek tervezetei. Ha ez a könyv arra indítja az új társadalmi reformereket, hogy nagyobb érzékkel és a cigányok igényei szerint dolgozzanak a cigányokkal együtt, akkor megírásának volt némi értelme.

Liberális szemszögből nézve úgy vélem, hogy van valami csodálatos a harangosi cigányok és sok hozzájuk hasonló teljesítményében, akik – dacára a hatóságok rendszerbe iktató és egységesítő kísérletének – megőrizték különállásukat. Ennél azonban sokkal fontosabb ennek a teljesítménynek a gyakorlati következménye: a harangosi cigányok ma kevésbé elesettek, mint számtalan sorstársuk országszerte, akik a kommunizmus időszakában a lumpenproletariátusba süllyedtek le, akiket arra kényszerítettek vagy arról győztek meg, hogy hagyjanak fel életmódjukkal és kultúrájukkal. Utóbbiak ma nem rendelkeznek sem a szerző-mozgó vállalkozói mentalitással, sem bér munka-vállalási lehetőséggel.

Ennek a könyvnek hősei olyan férfiak és nők, akiknek ma, a rendszerváltás óta, lehetőségük van életük és családjuk életének alakítására anélkül, hogy kénytelenek lennének alkalmazkodni idegen – történetileg mindenesetre elévült – értékekhez, vagy úgy tenni, mintha azok sajátjaikká váltak volna. Ma bizonytalan pozícióból néznek a jövőbe. Senki sem tudja megmondani, hogy lesz-e majd alkalmuk kitörni a nyomorból és a szegénységből, avagy az irigység és az intolerancia démonai sikerrel szítanak gyűlöletet ellenük, hívnak fel megtorlásra, ahogy ez már történik is.

M. Stewart

Budapest, 1993. február.